

Петрова Л.С., Дашковский А.С.,
Одеський національний
політехнічний університет

ОСОБЛИВОСТІ МОНІТОРИНГУ ТА КОНТРОЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНО-АКТИВНОГО ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

В статті розглянуто сутність та класифікаційні засади економічної категорії «моніторинг», обґрунтовано застосовність моніторингу для розвитку інноваційно-активного промислового підприємства. Визначено загальні принципи формування моніторингу. Наведено напрями контролювання розвитку інноваційно-активних промислових підприємств України на основі узагальнення існуючих наукових підходів. Обґрунтовано особливості, які необхідно враховувати.

Постановка проблеми. Проблемні питання розвитку інноваційно-активних промислових підприємств України є надзвичайно актуальними, оскільки він є основним джерелом розвитку не лише підприємства, а й країни і суспільства. Якісні зміни у спрямованості економічних процесів підприємства при здійсненні інноваційної діяльності вносять відповідні зміни у виробничу та управлінську системи підприємства, змінюють умови діяльності та розвитку. Це характеризується підвищеною невизначеністю і ризиком, тому вимагає постійного спостереження у вигляді управлінського моніторингу та контролювання розвитку інноваційно-активного промислового підприємства. Обидва процеси мають особливості, що виникають внаслідок інноваційного чинника. Тому виникає потреба розроблення їх теоретичних, методичних та прикладних аспектів, що не можна зробити, не визначивши сутність зазначених процесів.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Вагомий внесок в дослідження теорії та практичних засад моніторингу та контролювання висвітлили: С.Бардаш, Ф.Бутинець, Т.Бутинець, Л.Дікань, Н.Дорош, І.Дрозд, Є.Калюга, О.Кузьмін, В.Максімова, Є.Мних, О.Мельник, В.Мурашко, М.Рогоза, С.Петренко, Н.Петренко, С.Філіппова. В їх працях висвітлено сутність механізмів і методичного інструментарію моніторингу розвитку промислових підприємств і контролювання їх діяльності. Однак досі не має завершених підходів до системного запровадження управлінського моніторингу та контролювання розвитку інноваційно-активних промислових підприємства, специфіка яких накладає певні обмеження та вимоги на зазначені процеси та відповідні методичні інструменти.

Метою статті є обґрунтування теоретичного базису та класифікаційних засад системного запровадження управлінського моніторингу та контролювання розвитку інноваційно-активних промислових підприємства, що враховує їх особливості, які виникають внаслідок впливу інноваційного чинника.

Виклад основного матеріалу. В процесі управління підприємством виникає безліч непередбачених функцією управління ситуацій і невизначеностей, що потребує систематизації інформації щодо стану та розвитку підприємства. Прийняття управлінського рішення у виникаючих ситуаціях багато в чому залежить від результатів системи моніторингу даного процесу. Результати моніторингу дають підставу судити про правильність прийнятого рішення керівництвом з конкретної проблеми.

Моніторинг спирається на різні теорії, зокрема: управління, вчення про розвиток, концепцію циклів, криз. Його розвинена теоретична база [1-8] дозволяє:

- виявляти зміни, які відбуваються в об'єктах моніторингу;
- виявляти механізми процесів і явищ, які відбуваються в об'єктах моніторингу;
- підвищувати достовірність уявлень про досліджуваний об'єкт.

Оскільки моніторингу використовується в різних галузях, його єдиного визначення не існує. Найбільш типовими можна визнати такі визначення моніторингу:

- спеціально організоване, систематичне спостереження за станом об'єктів, явищ, процесів з метою їх оцінки, контролю або прогнозу [1],
- методика і система спостережень за станом певного об'єкта або процесу, що дає можливість спостерігати їх у розвитку, оцінювати, оперативно виявляти результати впливу різних зовнішніх факторів [2, 3],
- безперервне спостереження за економічними об'єктами, аналіз їх діяльності як складова частина управління [4],
- спостереження, оцінка та прогноз стану будь-якого явища або процесу, аналіз їх діяльності як складова частина управління [5],
- безперервний, систематичний процес збору та аналізу даних за певними показниками з метою порівняння і формулювання висновків для зацікавлених сторін і менеджерів про те, наскільки добре проект, програма, процес чи політика здійснюється щодо очікуваних результатів [6],
- організоване системне спостереження за ходом і характером якісних змін у системі, пов'язаних з її переходом з одного стану в інший [7].

На нашу думку, моніторинг – це тривале спостереження за яким-небудь процесом з метою оцінки його стану по відношенню до його початкового стану або певного еталону.

Стосовно економічної діяльності та розвитку підприємства, моніторинг – це спеціально організоване системне спостереження за ходом і характером кількісних і якісних змін діяльності з метою своєчасного діагностування появи негативних тенденцій розвитку.

Всі методи моніторингу можна розділити на групи за такими критеріями класифікації:

- 1) підходи до виміру процесу (інформації): ентропійний; ексергетичний; інструментальний; соціологічний; експертний; розрахунковий;
- 2) методологічна основа: багатовимірний; кваліметричний; системний; динамічний; кількісний; якісний; маркетинговий; ситуаційний; соціальний; семантичний; інтегрований;
- 3) застосований апарат: емпіричні методи; математико-статистичні методи; аналітичні методи; методи описової статистики (графічні методи); інформаційно-аналітичні.

У науковій літературі [1-4, 10] виокремлено *різновиди моніторингу* за такими ознаками:

- масштаб мети (стратегічний, тактичний, оперативний);
- етапи (вхідний, вихідний, підсумковий);
- часова залежність (ретроспективний, поточний, попереджувальний);
- частота процедур (періодичний, систематичний);
- організаційні форми (індивідуальний, фронтальний, груповий);
- характер відношень (зовнішній, самоаналіз, взаємоконтроль) функції моніторингу.

Базовим у розмежуванні різних видів моніторингу (табл1) є сфера застосування. Ппри цьому йдеться про реалізацію моніторингу для спостереження та контролю за розвитком технічних, біологічних, політичних, соціальних та економічних систем. Попри однаковості цільових настанов, методично та організаційно системи моніторингу відрізнятимуться залежно від системи, за якою здійснюється спостереження.

За ознакою «рівень організації» [1; 3; 6] пропонується угруповання видів моніторингу, який реалізуються на загальнодержавному, регіональному, галузевому рівні, а також на рівні окремого господарюючого суб'єкта. Наступна класифікаційна ознака виділена у зв'язку з особливостями здійснення державного контролю у сфері фінансів. Зокрема, з огляду на те, що існує законодавчо закріплене поняття «обов'язковий фінансовий моніторинг», пропонується класифікація моніторингу за ознакою «обов'язковість до реалізації» [5].

Класифікація видів моніторингу (джерело: на підставі [8, 10, 11])

Ознака	Вид моніторингу
Сфера застосування	екології (моніторинг повітря, води, лісів, тощо)
	медицини (санітарно-гігієнічний, епідеміологічний, тощо)
	економіки (обсягів виробництва та реалізації окремих видів продукції, цін, податків, тощо)
	політології та соціології (засобів масової інформації, регіональних ЗМІ, виборів, регіонів, законодавства тощо)
	промисловості (моніторинг каталітичних процесів, корозії металів)
	освіти (якості знань, освітніх систем, освітніх програм, тощо)
Рівень організації	фізичної культури та спорту (якості надання фізкультурно-спортивних та оздоровчих послуг тощо)
	на загальнодержавному рівні (досягнення Україною Цілей Розвитку)
	на галузевому (регіональному, місцевому) рівні (моніторинг ринку праці, цін на соціально-значимі товари, на пальне тощо)
Обов'язковість до реалізації	на рівні окремої господарської одиниці (обслуговування споживачів; технології виробництва продукції, виконання робіт, фінансових ресурсів, фінансових результатів, витрат, заборгованостей, тощо)
	обов'язковий (обов'язковий внутрішній фінансовий)
Об'єкт моніторингу	що не є обов'язковим (законодавства, ринку праці, фінансових результатів, регіонів)
	зовнішнього середовища (процесів, дій, результатів, що виникають у зовнішньому середовищі господарюючого суб'єкта)
Суб'єкт моніторингу	внутрішнього середовища (моніторинг процесів, дій, результатів, що виникають у внутрішньому середовищі господарюючого суб'єкта)
	Моніторинг визначеного об'єкту з боку зовнішніх органів управління (зовнішній) (якості харчових продуктів, що здійснюється СЕС)
Цільові настанови	Моніторинг визначеного об'єкту з боку служб та органів управління окремого господарюючого суб'єкта (якості продукції, що здійснюється на підприємстві, обов'язковий внутрішній фінансовий моніторинг, тощо)
	Інформаційний (моніторинг природно-кліматичних змін)
	Базовий (моніторинг ринку праці, моніторинг інвестиційної активності підприємств, моніторинг цін на товари, тощо)
	Проблемний розвитку (поточний і заключний моніторинг інвестиційного проекту (програми), окремих фаз інвестиційної діяльності)
Рівень завдань управління	Проблемний функціонування (моніторинг фінансових результатів, дебіторської заборгованості, обслуговування споживачів, тощо)
	Стратегічний (соціально-економічного розвитку регіонів, рішень органів влади, перебіг реформування основних сфер суспільного життя, тощо)
	Тактичний (фінансових результатів, активів господарюючих суб'єктів)
Методичні засади реалізації	Оперативний (цін на товари тощо)
	Моніторинг, заснований на показниках динаміки
	Моніторинг, реалізований на засадах порівняння з конкурентами
	Моніторинг, реалізований на засадах бенчмаркінгу
Стадія реалізації	Моніторинг, реалізований за використання комплексу критеріїв
	на основі первинної інформації
Орієнтація на користувача	на основі агрегованої інформації
	орієнтований на суспільство
	орієнтований на спеціалістів у визначеній сфері
	орієнтований на органи управління, керівників окремих підприємств

Ознаки, що зумовлені організаційними та методичними особливостями його реалізації, потребують виділення моніторингу зовнішнього та внутрішнього середовища, а також зовнішній та внутрішній моніторинги [3; 4], які відрізняються у його об'єкті та суб'єкті. Значущим для виділення видів моніторингу є загальний методичний підхід до моніторингу, який стосується вибору базових (планових, нормативних, бажаних) характеристик для визначення характеру або рівня розвитку об'єкта моніторингу. Залежно від бази порівняння існує динамічний, конкурентний, порівняльний та комплексний моніторинг [4; 19].

За результатами моніторингу будь-якого об'єкту отримується інформація щодо стану та функціонування об'єкту і його розвитку, тому доцільною є ознака угруповання «цілі моніторингу», за якою виділяють моніторинг виконання завдань функціонування та завдань розвитку, стратегічний, тактичний, оперативний, інформаційний, базовий, проблемний [3].

Процеси моніторингу залежать від потреб і умов конкретного підприємства. Можна повністю погодитися з авторами робіт [8-9], якими змістовно висвітлені загальні принципи формування моніторингу, які з певною адаптацією до діяльності та розвитку як об'єкту моніторингу можна визначити у такий спосіб:

- всебічність – моніторинг має бути всебічним, ґрунтуватися на простих і зведених вимірах показників економічної діяльності та індикаторів розвитку, фокусуючись на винятках;
- відповідність – моніторинг має відповідати стратегії розвитку підприємства;
- своєчасність – дані моніторингу повинні бути доступні, дозволяючи виявляти відхилення для коригувань діяльності та напрямків розвитку;
- прийнятність – метод моніторингу має бути прийнятний для його об'єктів;
- доказовість – отримана моніторингом інформація має піддаватися перевірці іншими засобами, тобто бути точною і заснованою на фактах;
- динамічність – будь-яка форма моніторингу повинна допускати оперативні коригуючі заходи на всіх рівнях управління;
- гнучкість (адаптованість) – система моніторингу повинна легко адаптуватися, забезпечуючи точну, значиму та своєчасну інформацію в змінному середовищі;
- систематичність – здійснення моніторингу має відбуватися протягом менш тривалого терміну з певними інтервалами збору інформації;
- комплексність – одночасне відстеження змін показників, що характеризують економічну діяльність та розвиток підприємства (моніторинг може здійснюватися в розрізі окремого показника або може бути застосований інтегральний показник);
- незалежність і об'єктивність. Необхідно виключити можливість впливу на систему моніторингу суб'єктивних чинників.

Всі перелічені принципи та методи повною мірою застосовні до діяльності та розвитку інноваційно-активного промислового підприємства як об'єкту моніторингу.

Для проведення моніторингу важливо врахувати *основні його функції*:

- аналітичну – аналіз інноваційного процесу на всіх рівнях його структурної організації, виявлення причинно-наслідкових зв'язків між умовами і результатами;
- діагностичну – комплексне вивчення ефективності або результативності розвитку та діяльності, а також рівня професійної компетентності персоналу;
- оцінювальну – кількісно-якісну оцінку діяльності персоналу;
- коригувальну – корекція процесу розвитку або управління розвитком;
- орієнтувальну – спрямування на вирішення мети і завдань діяльності підприємства, зазначених у стратегії та поточних планах, а також на виявлення та усунення негативних рис, факторів, явищ тощо;
- інформаційну – забезпечення інформацією про позитивні результати моніторингу.

Моніторинг, як процес, реалізується у декілька етапів, з яких принципово важливим є перший, оскільки там формується масив вихідної інформації, на інших етапах отримується агрегована інформація. Зазначене дозволяє урахувати дану особливість реалізації моніторингу під час класифікації його видів.

У працях [2-4] «орієнтація на конкретного користувача» виділяється як окрема класифікаційна ознака видів моніторингу, згідно якої виділяють: а) моніторинг, орієнтований на суспільство в цілому, б) орієнтований на спеціалістів відповідних сфер та видів діяльності, в) користувачами якого є конкретні органи управління, керівники. Відзначено, що для організації моніторингу для різних груп користувачів використовуються різні джерела фінансування й різні способи сплати за отриману інформацію, проте розвиток дана теза не отримала. Козуб В.О. [10] пропонує розширення цього угруповання та акцентує увагу на фінансових аспектах реалізації моніторингу, зокрема участі замовника у покритті витрат на організацію моніторингу, що є додатковою ознакою для виділення різних груп користувачів.

Йдеться про наступне. Результатом будь-якого моніторингу є інформація щодо стану визначеного об'єкту, його динаміки, напрямку змін. Залежно від об'єкту моніторингу дана інформація може бути отримана на безоплатній основі, за умов часткової або повної сплати за рахунок замовника. Зокрема загальна інформація щодо змін в атмосфері, цін на окремі товари є безкоштовною для споживача. Вона надходить у вигляді повідомлень із засобів масової інформації, використовується у рекламних компаніях. Споживачами такої інформації є як суспільство в цілому, так і спеціалісти окремих сфер діяльності, керівники підприємств. Окрім безкоштовного, з точки зору користувача, можна виділити й моніторинг, що реалізується за часткової сплати. Зокрема, огляди стану окремих ринків, цін на товари, що подаються у спеціалізованих виданнях, через механізм підписки, частково сплачуються кожним з передплатників. За умов індивідуального замовлення витрати з моніторингу визначеного об'єкту покриваються за рахунок замовника (підприємства, приватної особи, організації). Такий моніторинг може бути організований як силами самого замовника так і сторонніми організаціями, що спеціалізуються на виконанні даних робіт. У будь-якому випадку витрати за моніторингом окремого об'єкту відшкодуватимуться за рахунок замовника та будуть включені до складу витрат його поточної діяльності.

Необхідною умовою ефективного розвитку інноваційно-активних підприємств є контролювання таких напрямів [11-12]: а) дослідження змін аналітичної інформації як індикатора стану мети, б) стратегічний супровід інноваційних цілей, основне завдання якого полягає в знаходженні раціонального сполучення процесів організації та контролю, в) забезпечення високого рівня ефективності досягнення цілей розвитку, г) виборі економічних методів регулювання взаємозв'язків між інноваційними цілями та в д) дослідженні ефективності інноваційних проєктів та інноваційної стратегії підприємства. Отже, блок контролювання у механізмі управління розвитком інноваційно-активного підприємства пов'язаний з якістю вхідних аналітичних даних, що перевіряються моніторингом інформаційних змін, ефективністю та адекватністю моделі відповідно до результатів корегування результуючих показників, та якістю управління, що може бути оцінена за ступенем досягнення інноваційних цілей підприємства.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, проведені дослідження доводять доцільність та необхідність системного формування ефективного моніторингу та контролювання в межах окремого господарюючого суб'єкта, що зумовлює необхідність виділення основних його видів за основними класифікаційними ознаками: сфера застосування, рівень організації, обов'язковість до реалізації, об'єкт, суб'єкт та цільові настанови моніторингу, рівень завдань управління, методичні засади реалізації, стадії реалізації, орієнтація на користувача.

Список використаних джерел

1. Серый Е.С. *Бизнес словарь. [Электронный ресурс] / Е.С. Серый – доступно на 04.2013 – Режим доступа: <http://www.businessvoc.ru>*
2. Джери Д. *Большой толковый социологический словарь / Джери Д., Джери Дж. ; Пер. с англ. Н.Н. Марчук. – М.: Вече, АСТ, 1999. – (В 2-х томах: Т.1 – 544с., Т.2 – 528с.).*
3. Райзберг Б.А. *Современный экономический словарь / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева – [2-е изд.] – Москва: ИНФРА-М, 1999. – 479 с.*

4. Электронный экономический словарь [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://big_economic_dictionary.academic.ru
5. Панкрухин А.А. Теория управления. Учебник / А.А. Панкрухин, А.Л. Гапоненко ; Под общ. ред. А. Л. Гапоненко, А.А. Панкрухина – М.: Изд-во РАГС, 2003. – 558с.
6. Шиндеровская И.Ю. Концептуальный подход к определению понятия “региональный социально-экономический мониторинг” / И.Ю. Шиндеровская // Вісник Хмельницького національного університету – №1(3) – Хмельницьк: ХНУ, 2009. – С. 194-198
7. Ray C. Rist. Ten Steps to a Results-Based Monitoring and Evaluation System / Ray C. Rist, Jody Z. Kusek // The International Bank for Reconstruction and Development – Washington, DC: The World Bank, 2004 – 248p.
8. Філіппова С.В., Левицька А.В.. Проблемні питання моніторингу процесу формування ціни на електроенергію тепловими енергогенеруючими компаніями [моногр.] / С.В. Філіппова, А.В. Левицька – Донецьк: Вид-во «Ноулідж» (донецьке відділення), 2013. – 223 с.
9. Rodger C. Petch J. Uncertainty & Risk Analysis Business Dynamics, PricewaterhouseCoopers United Kingdom firm. – 1999, 50 p.
10. Козуб В.О. Класифікація видів моніторингу [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.rusnauka.com/7_NITSB_2013/Economics/10_130072.doc.htm
11. Рогоза М. Є. Стратегічний інноваційний розвиток підприємств: моделі та механізми : монографія / М. Є. Рогоза, К. Ю. Вергал. – Полтава : РВВ ПУЕТ, 2011. – 136 с.
12. Бардаш С. В. Контроль діяльності суб'єктів господарювання: гіпотези та версії порушень [Текст]: монографія / С. В. Бардаш. – К.: КНТЕУ, 2008. – 312 с.

Петрова Л., Дашковский А. Особенности мониторинга и контролирования развития инновационно-активных промышленных предприятий. В статье рассмотрены сущность и классификационные основы экономической категории «мониторинг», обоснованно применительность мониторинга для развития инновационно-активного промышленного предприятия. Определены общие принципы формирования мониторинга. Раскрыты направления контроля развития инновационно-активных промышленных предприятий Украины на основе обобщения существующих научных подходов. Обоснованы особенности, которые необходимо учитывать.

Petrova L., Dashkovskyy A. Features of the monitoring and control of the development of innovation-active industrial enterprises. In the article the essence and principles of economic classification category of "monitoring", proved the applicability of monitoring the development of innovation-active industrial enterprises. The general principles of formation of monitoring. An controlling the direction of innovation-active industrial enterprises in Ukraine based on a synthesis of existing scientific approaches. Grounded characteristics that must be considered.